

Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisinin Bölgesel Olarak İncelenmesi: TRC3 Bölgesi (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak)

The Relationship between Economic Development and Foreign Trade for the TRC3 Region (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak)

Hasan BARDAKÇI ^a

^a Harran Üniversitesi, Siverek Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, Şanlıurfa, Türkiye.
hasanbardakci@harran.edu.tr

MAKALE BİLGİSİ	ÖZET
Anahtar Kelimeler: Dış Ticaret Ekonomik Büyüme Eş-bütünleşme TRC3 Bölgesi	Amaç – Bu çalışma, TRC3 Bölgesi'nde (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Bölgeler arası gelişmişlik düzeylerindeki farklılıkların dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini nasıl şekillendirdiği değerlendirilmiştir. Yöntem – 2004-2020 yılları arasındaki veriler kullanılarak TRC3 illerinde dış ticaret, kredi ve emek değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ekonometrik yöntemlerle analiz edilmiştir. Araştırmada kişi başına düşen GSYİH ekonomik büyüme göstergesi olarak seçilmiş, dış ticaret verisi ihracat ve ithalat toplamıyla ifade edilmiştir. Analizlerde birim kök ve eşbütünleşme testleri, ardından DOLS yöntemi kullanılmıştır. Bulgular – Analiz sonuçlarına göre, dış ticaretin TRC3 illerindeki ekonomik büyümeye istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olmadığı tespit edilmiştir. Buna karşın, emek ve kredilerin ekonomik büyümeye olumlu etkileri olduğu görülmüştür. Bulgular, dış ticaretten elde edilen kazancın bölge genelinde yayılmadığını ve gelir dağılımındaki eşitsizliklerin bu durumun temel nedenleri arasında olduğunu göstermektedir. Tartışma – TRC3 Bölgesi gibi gelişmekte olan bölgelerde, dış ticaretin ekonomik büyümeyi artırmamasının temel nedenleri arasında gelir eşitsizliği ve sınırlı yerel sanayi altyapısı bulunmaktadır. Çalışma, dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkisinin, kıyı ve sanayi bölgelerinde daha güçlü, az gelişmiş ve iç bölgelerde ise daha zayıf olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi ve dış ticaretten elde edilen gelirin daha adil dağıtılması için politika önerilerini gündeme getirmektedir.
Gönderilme Tarihi 7 Aralık 2024 Revizyon Tarihi 10 Eylül 2025 Kabul Tarihi 15 Eylül 2025	
Makale Kategorisi: Araştırma Makalesi	

ARTICLE INFO	ABSTRACT
Keywords: Foreign Trade, Economic Growth Cointegration TRC3 Region	Purpose – This study aims to analyse the impact of foreign trade on economic growth in TRC3 Region (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak). It is evaluated how the differences in development levels between regions shape the impact of foreign trade on economic growth. Design/methodology/approach – The impact of foreign trade, credit and labour variables on economic growth in TRC3 provinces using the data between 2004-2020 has been analysed by econometric methods. In the study, GDP per capita is selected as an indicator of economic growth and foreign trade data is expressed as the sum of exports and imports. In the analyses, unit root and cointegration tests and then DOLS method are used. Results – According to the results of the analyses, foreign trade has no statistically significant effect on economic growth in TRC3 provinces. On the other hand, labour and credit have positive effects on economic growth. The findings show that the gains from foreign trade are not spread throughout the region and that inequalities in income distribution are among the main reasons for this situation. Discussion – In developing regions such as the TRC3 Region, income inequality and limited local industrial infrastructure are among the main reasons why foreign trade does not increase economic growth. The study emphasises that the impact of foreign trade on economic growth is stronger in coastal and industrialised regions and weaker in less developed and inland regions. This situation raises policy recommendations for the elimination of regional inequalities and a more equitable distribution of income from foreign trade.
Received 7 December 2024 Revised 10 September 2025 Accepted 15 September 2025	
Article Classification: Research Article	

Önerilen Atıf/Suggested Citation

Bardakçı, H. (2025). Ekonomik Büyüme ve Dış Ticaret İlişkisinin Bölgesel Olarak İncelenmesi:TRC3 Bölgesi (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak), İşletme Araştırmaları Dergisi, 17 (3), 2399-2408.

1. Giriş

1980'lerden bu yana Türkiye'nin uluslararası ticarete katılımı muazzam bir şekilde artmıştır. Özellikle gümrük birliği anlaşmasından sonra bu durum hızlanarak devam etmiştir. Yeraltı kaynakları bakımından elde edilebilecek kaynakları ve gelirleri sınırlı olan Türkiye ve benzeri ülkeler özellikle dış ticaret gelirlerini birer kaynak olarak görmeye başlamıştır. Dahası dış ticareti geliştirerek ihracat gelirlerini maksimum seviyelere taşıma telaşına girmeye başlamışlardır. Dış ticaret bu hızda artarken ekonomik etkileri de incelenmeye başlanmış ve alternatif ekonomik stratejiler arasından seçim yapılırken dış ticaret, ekonomik büyümenin vazgeçilmez bir bileşeni olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Özellikle dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki kavramsal bağlantı, Adam Smith'in klasik görüşünü takip eden karşılaştırmalı üstünlük mantığına dayanmaktadır (Lakshmanan ve Hua 1987; Lockett 1989). Şöyle ki, ülkeler sahip oldukları faktörlerin yoğun kullanımı ile üretilen malları bolca ihraç ederek karşılaştırmalı üstünlük elde ederken, karşılaştırmalı faktör dezavantajına sahip oldukları malları ithal ederler. Ayrıca dış ticaretin uzmanlaşmayı kolaylaştıracağı ve üretimde verimliliği artıracığı da ileri sürülmektedir (Almanac of China's Foreign Economic Relations and Trade 1984:1-13). Türkiye'nin mevcut kalkınma stratejisi de, göreceli üretim maliyetlerinde ve işçilik maliyetlerinde karşılaştırmalı bir avantaja sahip olan "ihracat edilebilir malları" içeren ihracata dayalı büyümeye odaklanmaktadır. 1980'lerden bu yana, küresel endüstriyel yeniden yapılanma bağlamında Türkiye'nin ticaretten faydalanmasını sağlayacak faktör donanımları arasında ucuz, bol ve nispeten yetenekli bir emek arzı bulunmaktadır. Sonuç olarak, tekstil, hazır giyim, elektronik ve gıda işleme gibi emek yoğun endüstrilere yatırım şiddetle sürdürülmektedir. Türkiye açısından özellikle İhracata yönelik sanayileşme stratejisi benimsenmiş olup, yabancı yatırımın endüstriyel kalkınmaya yönlendirileceği ve bunun da ekonomik büyümeye yol açacağı öngörülmektedir. Özellikle yurt içinde, 1980'lerden günümüze kadar gerçekleşen serbest piyasa ekonomisine geçişle bağlantılı ideolojik değişimler Türkiye'nin uluslararası ticarete katılımını daha da artırdı. Geçmiş çalışmalarda Dış ticaretin ekonomik büyüme ve iş yaratma üzerindeki genel etkisi çok net görülmektedir (Reynolds, 1987). Türkiye'deki birçok çalışma dış ticaretin genel etkisine odaklanmaktadır, ancak gerçekte dış ticaret genişlemesinin hem kapsamı hem de etkisi Türkiye'nin yalnızca bazı bölümleriyle sınırlı olma eğiliminde olabilir. Özellikle bölgeler arasında ve iller arasındaki farklılıklar dış ticaret katılımında da büyük sapmalara neden olabilmektedir. İşte bu çalışma ile dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi TRC3 Bölgesi (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) açısından incelenmiştir. Çalışmada TRC3 bölgesinin seçilme nedeni ise TRC3 bölgesi içinde yer alan illerin az gelişmiş bir bölge olan güneydoğu Anadolu bölgesi içerisinde olması ve bu illerin sınıra yakın iller olmalarının bölgesel ekonomik büyüme katkısının incelenmesidir. TRC3 bölgesinin seçilmesinin bir diğer nedeni ise bu bölgenin gelişmişlik düzeyi olarak son sıralarda yer almasında dış ticaret düzeyinin etkili olup olmadığının incelenmesidir. Ayrıca bu çalışma özgünlük açısından da bölgesel bir çalışma olduğu için önem arz etmektedir.

2. Dış Ticaretin Etkisinde Bölgesel Büyüme

Dış ticareti ekonomik büyümeye bağlayan ve yabancı yatırımları gelire çeviren çarpan etkileri bazı niteliklere bağlıdır. Birincisi, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğünü ve rekabet avantajı yaratmaya çalışan hükümet politikalarını tanımlayan faktör donanımlarının varlığıdır. İkincisi, karar vermede âdemi merkeziyetçilik, ölçek ekonomileri ve yığılma ekonomileri gibi kârları artırmayı amaçlayan tekniklerin benimsenmesini teşvik eden ve uzun vadeli ekonomik büyümeyi destekleyen yabancı teknolojinin transferini kolaylaştırmasıdır. Bölgeler arasında coğrafi çevre ve ekonomik yapı bakımından büyük farklılıkların bulunduğu Türkiye'de, yukarıda tartışılan nitelikler aslında kıyı illerini ve sanayi bölgelerini destekleyen bölgesel niteliklerdir. Öncelikle fark yaratan faktör donanımları: TRC3 bölgesinde ucuz işgücü, imar için ucuz arazi bolca bulunmaktadır. Ancak kıyı ve sanayi şehirlerinde ise limanlar ve ulaşım tesisleri ve vasıflı işgücü bol miktarda bulunuyor. TRC3 Bölgesi gibi yerlerde, ticaret ve sermaye birikiminden elde edilen kârların daha kolay gerçekleştirilebilmesi için emek yoğun endüstrilere dayalı uzmanlaşma süreci üstlenilir. Özellikle Çin'in ortaya koyduğu, dış ticaretin yerel sanayileşmeyi teşvik edici bir yolu olduğu tezi çok net bir şekilde bunu desteklemektedir. Ucuz işgücü arzının karşılaştırmalı avantajı, tarımsal üretimden ziyade ihracata yönelik emek yoğun endüstrilerde tam olarak kullanılması endüstriyel gelişme düzeyi yüksek olan bölgelerin dış ticaretten daha fazla yararlanması muhtemeldir. Endüstriyel üretimin doğrudan uluslararası pazardaki taleplerle ilişkilendirilebileceği ve ölçek ekonomileri ve yığılma ekonomileri gibi üretim tekniklerinin kârları en üst düzeye çıkarmak için benimsenebileceği anlamına gelir (Phillips ve Yeh 1990). Ancak bu süreçler, endüstriyel olmayan faaliyetlerin hâkim olduğu bölgelerde daha zor gerçekleştirilmektedir. Yabancı alıcıların,

yeni ürünler ve yeni üretim teknolojileri ile temasları, en çok kıyı bölgelerinde ve dış ticaret için belirlenmiş yerlerde bol miktarda bulunur. Karşılaştırmalı ve rekabetçi avantajlardaki bölgesel farklılıkların yanı sıra dış ticaret yönetimindeki sapmalar, dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin bölgeler arasında farklılık göstereceğini göstermektedir. Özellikle literatürde ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisini ele alan çalışmaları incelemek bu konuda daha ayrıntılı fikir sahibi olunmasını sağlayacaktır.

3. Literatür Araştırması

Ekonomik kalkınma kavramı sanayi devriminden günümüze kadar tartışılan bir konu olarak gelmektedir. Özellikle sanayi devriminden 1980'li yılların sonuna kadar ki dönemde bile ekonomik kalkınma kavramı gelir, refah ve büyüme kavramlarıyla beraber kullanılmıştır. Özellikle savaş sonrası dönemde dünya ticaretinde olağanüstü bir genişleme meydana gelmiştir. 1950 ile 1980'li yıllar arasında dünya ihracatı değer olarak otuz kat, hacim olarak dokuz kat arttı. Bugünkü bakış açısı ile dünya ticaretinin savaş sonrası dönemde arttığı gerçeği önemlidir, çünkü meydana gelen ticaretteki büyüme sürekli olarak üretim artışını geride bırakmıştır. Bu, ihracatın milli gelirin artan bir oranını oluşturduğu ve ülkelerin dış ticarete daha açık hale geldiği anlamına geliyor. Sonuç olarak, ülkeler refahlarını ticarete konu mallar sektörü aracılığıyla iletilen şoklara karşı giderek daha duyarlı bulmuşlardır (Bardakçı & Barut, 2023). Fakat 80'lerden itibaren kalkınma, büyüme ve refah gibi kavramların tanımlanmasında bir ayrıma gidilmeye başlanmıştır. Dahası ekonomik büyüme ve dış ticaret üzerine yapılan akademik çalışmalar içinde benzer bir durum söz konusudur. Dış ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, iktisat literatüründe birçok bilim insanı tarafından incelenmiştir. Bu ilişki esas olarak Ticaret'te açıklık sorununa karşı korumacı ticaret politikaları geliştirme bakış açısıyla analiz edilmiştir. Gelişmekte olan bir ülkenin izlediği ticari politikalar, sektörler arasında kaynakların tahsisini (örneğin, tarım ve imalat faaliyetleri) doğrudan veya dolaylı olarak (nispi fiyatlardaki değişiklikler yoluyla) etkileyerek, ekonomik büyüme ve gelişmenin modeli ve hızı üzerinde önemli bir etkiye sahip olabilir. Ayrıca endüstriler arasında (farklı faktör gereksinimleri ve yurtiçi veya uluslararası farklı pazarlar için) bu politikalar kasıtlı ve/veya kasıtsız olarak ülkenin fiili ve potansiyel "performansının" kapsamını ve niteliğini etkilemektedir. Bütün bunlara bağlı olarak Uluslararası ticaret ve ekonomik büyümenin, büyüme literatüründe yaygın olarak kabul edildiği ve bir şekilde 'stilize edilmiş bir gerçek' haline geldiği söylenebilir. Dış ticaretin etkileri ile diğer ekonomik politikaların büyüme üzerindeki etkileri arasında ayırım yapmanın zor olduğunu söyleyen bazı karşı argümanlar olmasına rağmen, pozitif ve anlamlı bir şekilde ilişki olduğu çok sık ifade edilmektedir (Lewer ve Van den Berg 2003).

Son kırk yılda, ekonomistler, uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında büyük miktarda istatistiksel kanıtlar üretmiştir. Ekonomistler, korelasyon katsayılarını ve regresyon katsayılarını tahmin etmiş, eşbütünleşme için testler yapmış ve bunu kanıtlamak veya çürütmek için çeşitli başka istatistiksel testler gerçekleştirmişlerdir. Uluslararası ticaret ve ekonomik büyüme arasında bir ilişkinin varlığı için çok çeşitli ülkeleri, zaman dilimlerini ve ekonomik değişkenleri kapsayan veri setlerini kullanmışlardır. Bu araştırmaların sonuçları, diğer her şey eşit olduğunda, uluslararası ticarete açık ülkelerin yerleşiklerine daha yüksek gelir ve daha yüksek ekonomik büyüme oranları sağladığı hipotezini büyük ölçüde desteklemektedir. Ayrıca teorik olarak Ekonomik büyüme kavramı, GSYİH'deki artış olarak ifade edilmiştir.

Özellikle "A. Smith, D. Ricardo ve J.S. Mill gibi klasik iktisat görüşünün temsilcileri, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde çok önemli katkıları olduğunu ve dış ticaret olmadan ülkelerin kalkınma süreçlerini tamamlayamayacaklarını öne sürmüşlerdir. Daha sonra gelen R.E. Caves ve H. Myint'de klasik iktisatçılar gibi dış ticaretin büyüme üzerindeki yadsınamayacak etkilerine değinerek, dış ticaretin ekonomik büyümenin en güçlü belirleyicilerinden biri olduğunu ifade etmişlerdir. Bu aşırı iyimser görüşlerin aksine I. Kravis gibi bazı iktisatçılar dış ticaretin ekonomik büyümenin en güçlü belirleyicilerinden biri olmasından ziyade ancak destekleyicisi olabileceğini belirtmişlerdir. Son olarak R. Nurkse, A.K. Cairncross, G. Myrdal, H.W. Singer ve R. Prebisch'ten oluşan iktisatçılar ise bu olumlu görüşlerin tam aksine dış ticaretin az gelişmiş ülkelerin aleyhine olduğunu savunmuşlardır" (Doru ve Ersungur, 2014,226).

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişki Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren liberal ekonomi politikalarının uygulanmasıyla ülke ekonomisini dünyaya açmaya başladığı yıllardan bugüne sürekli önem kazanmıştır. Türkiye, özellikle küreselleşme ile giderek daha fazla küresel ekonomiye entegre olmuş ve dış ticaret son yıllarda ülkedeki ekonomik büyümenin temel unsurlarından biri olmaya başlamıştır.

Liberal ekonomili yıllardan itibaren ülke ekonomik bir dönüşüm yaşasa da en belirgin gelişme Türkiye'de farklı bir dönemin başlangıcını ifade eden yeni bin yılın ardından ortaya çıkmaya başlamıştır. Türkiye, 2000 ile 2010 yılları arasında ekonomisini etkileyen üç önemli olaya tanık olmuştur. Bunlardan ikisi, Aralık 2000 - Şubat 2001'de meydana gelen ve ekonomide büyük bir çalkantıya yol açan ve sonunda %5,7 daralma ile sonuçlanan ikiz Türk mali krizleridir. 2002 yılında yeni hükümetin kurulmasıyla birlikte finans sektöründe rehabilitasyon ve reform çalışmaları sürdürülürken, Türkiye dış ticaretini artıran uluslararası ilişkilerine de önem vermeye başlamıştır. Kısacası, bu üç önemli olay önceki on yıllara göre biraz farklı kılmuştur. Özünde, Türkiye 2002-2008 yılları arasında önemli bir ekonomik büyüme yaşamıştır (T.C.D.İ.B, 2011). 2008 küresel mali krizinden sonra Arap baharı, Gezi parkı eylemleri, 15 Temmuz darbe girişimi gibi olayların sonrasında ise tekrar durağan bir süreç ortaya çıkmıştır.

Literatür incelendiğinde Türkiye'yi de kapsayan bir çalışma olarak Çakmak (1992)'e ait çalışmada ekonomik büyüme ve ihracat arasındaki ilişkiyi 13 gelişmekte olan ülke için 20 yıllık veriyi kullanarak dış ticaret, kalkınma ve altyapı verilerini kullanarak incelemeye çalıştığı görülmektedir. Çakmak, çalışmasında ülkeleri tek tek ele alan bir regresyon analizi yapmış, daha sonra hem ekonomik büyüme ve ihracat arasında hem de kalkınma ve ihracat arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Sadece 4 ülke için ilgili ithalat ve ihracat verilerinin kalkınma üzerinde etkili olduğu sonucuna ulaşmıştır (Çakmak,1992).

Ekonomik büyüme ve dış ticaret ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmalar arasında en kapsamlı olanı 47 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan ve 1965-1990 yılları arasındaki verileri kullanarak Nourzed ve Powell (2003) tarafından yapılan çalışma olmuştur. Nourzed ve Powell çalışmaları sonucunda açıklığın ekonomik büyüme üzerinde oldukça yüksek bir etkiye sahip olduğunu tespit etmişlerdir. Çalışma ekonomik büyümenin kalkınma göstergeleri üzerinde pozitif bir etkisinin olduğunu, fakat kalkınma göstergelerinin büyüme üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığını ortaya koymuştur (Nourzad ve Powell, 2003). Buna benzer bir diğer çalışmada ise Bardakçı, Erdoğan ve Barut (2020) lojistik performans, ekonomik büyüme ve finansal gelişme arasındaki ilişkiyi E-7 ve G-7 ülkeleri açısından ele almışlardır. Kalkınma ve büyümenin uzun dönemde dış ticaretten farklı olarak lojistik performans gibi faktörleri de olumlu etkilediğini ortaya koymuşlardır.

Ekonomik büyüme ve dış ticaret arasındaki ilişkiyi dışa açıklık üzerinden ele alan bir diğer çalışma ise Güngör ve Kurt (2007) ait çalışmadır. Araştırmacılar, Türkiye'nin yıllık dış ticaret hacminin ve ithalatın GSMH oranlarını, kalkınma verisi olarak ise aynı döneme ait insani gelişme endeksini, satın alma gücü paritesine göre hesaplanmış GSYİH'ı ve eğitim endeksini ise dışa açıklık değişkeni olarak kullanmışlardır. Çalışmanın sonunda ekonomik büyüme ve dışa açıklık arasında uzun dönemli bir ilişkinin var olduğu sonucuna varılmıştır (Güngör ve Kurt, 2007).

4. Yöntem

Bu çalışmanın amacı TRC3 (Batman, Şırnak, Siirt, Mardin) bölgesinde dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkisinin incelenmesidir. Çalışmada dış ticaret (DİST) verisi olarak bu bölgede gerçekleştirilen ihracat ve ithalatın toplamı alınmış olup, ilgili veri www.tuik.gov.tr adresinden alınmıştır. Çalışmada ekonomik büyümeyi (EB) ise Ersungur ve Doru (2014) çalışması takip edilerek kişi başına GSYİH olarak seçilmiştir. Ayrıca kontrol değişkeni olarak ise bölgede bankalar tarafından verilen krediler (KRED) modele dahil edilmiştir. Emek (L) verisi olarak TRC3 bölgesinde 15 yaş ve üstü işgücü verisi kullanılmıştır. Çalışmanın kapsamı 2004-2020 dönemi 17 yıllık veriler oluşturmaktadır.

4.1. Araştırmanın Modeli/Hipotezleri

Bu çalışmada, TRC3 bölgesinde dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkisini test etmek amacıyla geleneksel büyümeye dayalı bir üretim fonksiyonu modeli kullanılmıştır. Modelde, kişi başına düşen GSYİH (EB) bağımlı değişken olarak ele alınırken, dış ticaret hacmi (DIST), kredi miktarı (KRED) ve emek (L) bağımsız değişkenler olarak kullanılmıştır. TRC illeri için 2004–2020 yılları için elde edilen verileri kullanarak emek, sermaye, dış ticaret, kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelenmiştir.

Bu nedenle geleneksel üretim süreci kullanılmıştır. Üretim fonksiyonu denklem-1'de gösterilmiştir.

$$Y=f(K, L) \quad (1)$$

Y, belirli bir dönemde bir ülkedeki toplam geliri gösterir. K ve L sırasıyla sermayeyi ve emeği simgelemektedir ve büyümeye katkıları ortaya konulmuştur. Bu çalışmada klasik denklem-I'den sonra denklem-II oluşturulmuştur.

$$EB=f(L, DIST, KRED) \quad (2)$$

Matematiksel olarak model şu şekilde ifade edilmiştir:

$$EB = f(DIST, KRED, L)$$

Bu formülasyon, literatürde kabul görmüş büyümeye dayalı modellerin TRC3 Bölgesi'ne uyarlanmasıyla oluşturulmuştur. Literatür incelendiğinde emek ve sermayenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi açık olarak kanıtlanmıştır. Ancak bölgeye dair sermaye verisine ulaşılamadığından modele dahil edilmemiştir.

4.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini TRC3 bölgesinde bulunan Batman, Mardin, Siirt ve Şırnak illeri oluşturmuştur. Çalışma kapsamında, 2004-2020 yılları arasında her yıla ait veriler incelenmiştir. Bu zaman aralığı, ekonomik ve ticari dönüşümler açısından anlamlı bir dönemdir. Araştırma evrenindeki illerden elde edilen yıllık veriler, çalışmanın örneklemi oluşturmuştur.

4.3. Veri Toplama Aracı veya Veri Seti

Bu çalışmada, TRC3 (Batman, Şırnak, Siirt, Mardin) bölgesine ait 2004-2020 yılları arasındaki veriler kullanılmıştır. Dış ticaret (DIST) verisi, bölgedeki ihracat ve ithalat toplamından oluşmakta ve Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) veri tabanından alınmıştır. Ekonomik büyüme (EB) göstergesi olarak kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) verisi seçilmiş ve Ersungur ve Doru'nun (2014) çalışması takip edilmiştir. Ayrıca, kontrol değişkeni olarak bölgedeki bankalar tarafından verilen krediler (KRED) modele dahil edilmiştir. Emek (L) verisi ise 15 yaş ve üstü işgücü miktarını ifade etmektedir. Çalışmada kullanılan tüm veriler, ilgili kurumların resmi kaynaklarından elde edilmiş ve eksik veri noktaları uygun şekilde tamamlanmıştır.

4.4. Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan veri seti, öncelikle birim kök testleriyle analiz edilmiştir. Değişkenlerin durağan olup olmadığı, literatürde yaygın olarak tercih edilen ADF birim kök testi ile incelenmiştir. ADF test sonuçları, tüm değişkenlerin seviye değerinde durağan olmadığını, ancak birinci fark düzeyinde durağan hale geldiğini göstermiştir. Bu sonuçlar, ekonometrik analizlerin güvenilirliği açısından önemli bir aşamadır.

Eşbütünleşme ilişkilerinin test edilmesi için Engle ve Granger (1987) ve Johansen (1991) yöntemleri uygulanmıştır. Ayrıca, Bayer ve Hanck (2012) yöntemi kullanılarak eşbütünleşme testi güçlendirilmiştir. Uzun dönem katsayılarının tahmin edilmesinde Dinamik En Küçük Kareler (DOLS) yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, bağımlı değişkenin seviye değerinde regresyona tabi tutulmasını ve bağımsız değişkenlerin gecikmeli ve ileriye dönük değerlerini içermesiyle içsellik sorunlarını gidermektedir.

Sonuçlar, büyüme, emek, dış ticaret ve krediler arasında uzun dönemli bir ilişkinin bulunduğunu ortaya koymuştur. Ancak, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı, buna karşın emek ve kredilerin büyümeye olumlu katkı sağladığı tespit edilmiştir. Analiz bulguları, ilgili tablolar ve istatistiksel test sonuçları ile desteklenmiştir.

4.5. Bulgular

Bir ekonometrik modelde değişkenler arasındaki ilişki incelenirken bu değişkenlerin durağan olup olmadığı yada diğer bir ifade ile birim köklü olup olmadığı yapılacak analizin güvenilirliğini önemli ölçüde etkilemektedir. Bu nedenle çalışmanın ilk etabında değişkenlerin durağanlıkları literatürde en çok tercih edilen ADF birim kök testi ile analizi edilmiştir. Tablo 1 de ise ADF Birim kök testi bulguları yer almaktadır.

Tablo 1. ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Değişkenler	I(0)	I(1)
EB	-1.7053	-3.8272**
L	-1.2057	-3.5488*
DIST	-2.4148	5.3792***
Krediler	-1.6987	-5.1746***

Not: ***, ** sırası ile değişkenlerin %1 ve %5 önem düzeyinde durağan olduğunu göstermektedir.

Tablo 1 sonuçları incelendiğinde tüm değişkenlerin seviye değerinde birim köklü olduğu buna karşın birinci fark düzeyinde ise değişkenlerin birim köksüz hale gelmiştir.

Durağan olmayan değişkenler arasındaki durağanlığı kontrol etmek için Engle ve Granger (1987) ilk eşbütünleşme yöntemini geliştirmiştir. Bu yöntem, tahmin edilen veriler diğer ekonomik zaman serilerine kıyasla sınırlı bir zaman periyoduna sahip olduğunda güvenilir sonuçlar vermektedir. Daha sonra Johansen (1991), Johansen maksimum öz değer tekniği adı verilen başka bir eşbütünleşme tekniği geliştirmiştir. Johansen (1991) eşbütünleşme tekniği, birden fazla eşbütünleşme ilişkisine izin verme avantajına sahiptir. Bu nedenle bu yaklaşım Engle-Granger testinden daha uygundur. Phillips ve Ouliaris (1990), artıklara dayanan ve Phillips-Ouliaris eşbütünleşme testi olarak bilinen başka bir eşbütünleşme tekniği geliştirmiştir. Peter'in (1994) Hata Düzeltme Modeli (ECM) tabanlı F-testi ve Banerjee vd. ECM tabanlı t-testi. (1998), zaman serileri arasındaki eşbütünleşmeyi kontrol etmek için de mevcuttur.

Ekonometrik eşbütünleşme tekniklerini uyguladığımızda farklı sonuçlar mümkün olabilir. Bayer ve Hanck, Engle ve Granger, Johansen, Peter Boswijk ve Banerjee testlerine dayalı eşbütünleşme ile birlikte, eşbütünleşme testinin gücünü artırmak için yeni bir eşbütünleşme testi geliştirdiler.

$$EG - JOH = [-2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH})]] \quad (1)$$

$$EG - JOH - BO - BDM = -2 [\ln(P_{EG}) + \ln(P_{JOH}) + \ln(P_{BO}) + \ln(P_{BDM})] \quad (2)$$

Yukarıdaki eşitlikte yer alan P_{EG} , P_{JOH} , P_{BO} ve P_{BDM} , Engle ve Granger (1987), Johansen (1991), Boswijk (1994) ile Banerjee vd. (1998) eş-bütünleşme testlerinin olasılık değerlerini göstermektedir. Test istatistiğinin, Bayer ve Hanck (2012) tarafından hesaplanan kritik değerlerden büyük olması durumunda temel hipotez reddedilmektedir. Temel hipotez eş bütünleşme ilişkisinin olmadığı şeklindedir. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları ise Stock ve Watson (1993) tarafından geliştirilen DOLS yöntemi kullanmıştır. Bu yöntemde bağımlı değişken seviye değerinde, tüm bağımsız değişkenlerin üzerine regresyona tabi tutmakta ve açıklayıcı değişkenlerin bir gecikmeli değerlerini ve bir sonraki değerinin alınmasıyla içsellik sorununu ortadan kaldırmaktadır (Masih ve Masih, 1996).

Tablo 2. Bayer ve Hanck Es- Bütünleşme Analizi Sonuçları

	Engle-Granger	Johansen	Banerjee	Boswijk
P-Values	0.7854	0.0000 ***	0.8458 7	0.0000***
Test Statistics	-0.645	48.325	-1.454	78.547
	Test statistics,	Kritik Değer (%5)		
EG-J	60.301***	10.895		
EG-J-Ba-Bo	120.254 ****	21.106		

Not: *** Eş-Bütünleşmenin varlığını göstermektedir.

Tablo 2 incelendiğinde Bayer ve Hanck (2012) yöntemine göre büyüme, emek, dış ticaret ve kredilerin uzun dönemde beraber hareket ettikleri görülmektedir.

Tablo 3. DMOLS Uzun Dönem İlişkisi Katsayıları Sonucu

	Model
L	0.548** [0.011] (3.65)
LNDİSTİC	0.104 [0.213] (1.34)
LNKREDİLER	0.353*** [0.038] (5.50)
C	1.551 [1.716] (0.803)
R ²	0.89
Düz. R ²	0.70

Not: **** değişkenlerin %1 önem düzeyinde anlamlı olduğunu ifade etmektedir. Tablo 3 incelendiğinde emek ve kredilerin ekonomik büyümeyi artırdığı tespit edilmiştir. Buna karşın dış ticaretin ekonomik büyüme üzerinde etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir.

4. Sonuç ve Tartışma

Bu çalışma, TRC3 Bölgesi'nde (Batman, Mardin, Siirt, Şırnak) dış ticaretin ekonomik büyümeye olan etkilerini analiz etmiş ve önemli bulgular ortaya koymuştur. Elde edilen sonuçlar, dış ticaretin bölgedeki ekonomik büyüme üzerinde anlamlı bir etkisi olmadığını; buna karşılık emek ve kredilerin ekonomik büyümeye olumlu katkı sağladığını göstermiştir.

Dış ticaretin bölgesel ekonomik büyümeye etkisiz kalmasının temel nedeni, bölgenin yapısal özelliklerine dayanmaktadır. Literatürde, dış ticaretin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkilerinin daha çok sanayileşmiş, kıyıya yakın ve altyapı açısından gelişmiş bölgelerde yoğunlaştığı belirtilmiştir. Ancak TRC3 gibi az gelişmiş bölgelerde, sınırlı sanayi altyapısı, düşük teknolojik kapasite ve gelir dağılımındaki eşitsizlikler bu olumlu etkinin ortaya çıkmasını engelleyebilmektedir.

4.1. Bulguların Literatürle Karşılaştırılması

Bu bulgular, dış ticaretin ekonomik büyümeyi destekleyici etkisinin kıyı bölgelerinde ve sanayileşmiş alanlarda daha güçlü olduğunu belirten önceki çalışmaları desteklemektedir (Nourzed ve Powell, 2003; Bardakçı vd., 2020). Özellikle emek ve kredilerin ekonomik büyüme üzerindeki olumlu etkisi, finansal derinleşmenin ve işgücü kullanımının ekonomik büyüme için önemli birer unsur olduğunu vurgulayan literatürle de uyumludur (Güngör ve Kurt, 2007). Bununla birlikte, TRC3 Bölgesi gibi ekonomik ve altyapısal

kısıtlamaların yoğun olduğu bölgelerde dış ticaretten elde edilen gelirlerin bölge ekonomisine etkisinin sınırlı kaldığı yönündeki bulgular, az gelişmiş bölgelerin kalkınma süreçlerinde dış ticaretin etkilerinin farklılaşabileceğini ortaya koymaktadır.

4.2. Uygulama ve Gelecek Araştırmalar için Öneriler

Bu bulgular ışığında, TRC3 Bölgesi'nde ekonomik büyümeyi teşvik etmek için dış ticaret politikalarının yeniden ele alınması gerekmektedir. Bölgesel sanayileşmenin artırılması, altyapının güçlendirilmesi ve teknolojik kapasitenin geliştirilmesi, dış ticaretten elde edilen gelirlerin ekonomik büyümeye olan etkisini artırabilir. Ayrıca, gelir dağılımındaki eşitsizliklerin azaltılması için sosyal politikaların devreye alınması önem arz etmektedir.

Gelecek araştırmalar, TRC3 Bölgesi'nde dış ticaretin mikro düzeyde sektör bazlı etkilerini inceleyerek daha spesifik politika önerileri geliştirebilir. Ayrıca, bölgedeki dış ticaretin ekonomik büyümeye etkisinin zamansal olarak nasıl değiştiğini analiz etmek, uzun vadeli kalkınma stratejileri için faydalı olacaktır. Bu doğrultuda, yerel yönetimlerin ve ulusal politikaların uyum içinde çalışması, bölgesel kalkınmayı hızlandırmak adına önemlidir.

Son olarak, TRC3 Bölgesi gibi gelişmekte olan bölgelerde ekonomik büyümeyi artırmak için kapsamlı ve entegre politikalara ihtiyaç duyulmaktadır. Dış ticaretin potansiyel etkilerinden tam anlamıyla faydalanabilmek için bölgesel farklılıkları dikkate alan daha kapsayıcı yaklaşımların benimsenmesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Almanac of China's Foreign Economic Relations and Trade. (1984). *Hong Kong*: China Resources Advertising Co. Ltd.
- Bardakçı, H., Erdoğan, A., & Barut, A. (2020). Relationship between logistics performance, economic growth and financial development in G-7 and E-7 countries. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(5), 4154-4166. <https://doi.org/10.15869/itobiad.799017>
- Bardakçı, H., & Barut, A. (2023). Ekonomik Büyüme ve Finansal Tabana Yayılma İlişkisinin TRC3 Bölgesi Açısından İncelenmesi. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(1), 130-142.
- Banerjee, A., Dolado, J. J., & Mestre, R. (1998). Error-correction mechanism tests for cointegration in a single-equation framework. *Journal of Time Series Analysis*, 19(3), 267-283.
- Bayer, C., & Hanck, C. (2013). Combining non-cointegration tests. *Journal of Time Series Analysis*, 34, 83-95.
- Boswijk, P. H. (1994). Testing for an unstable root in conditional and structural error correction models. *Journal of Econometrics*, 63(1), 37-60.
- Çakmak, E. (1992). *Kalkınmanın motoru olarak dış ticaret: Teori ve 13 gelişmekte olan ülke üzerinde bir uygulama* [Yayınlanmamış doktora tezi]. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. http://www.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=39
- Doru, Ö., & Ersungur, Ş. (2014). Türkiye'de dış ticaret ve ekonomik kalkınma ilişkisinin ekonometrik analizi (1980-2010). *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 28(3). <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniibd/issue/2714/36026>
- Engle, R. F., & Granger, C. W. (1987). Co-integration and error correction: Representation, estimation, and testing. *Econometrica*, 55(2), 251-276.
- Güngör, B., & Kurt, S. (2007). Dışa açıklık ve kalkınma ilişkisi (1968-2003): Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(2).
- Johansen, S. (1991). Statistical analysis of cointegration vectors. *Journal of Economic Dynamics and Control*, 12(2-3), 231-254.
- Lakshmanan, T. R., & Hua, C. I. (1987). Regional disparities in China. *International Regional Science Review*, 11, 97-104.
- Lockett, M. (1989). Foreign trade. In D. S. G. Goodman (Ed.), *China's regional development* (pp. 57-76). London: Routledge.
- Masih, R., & Masih, A. M. (1996). Stock-Watson dynamic OLS (DOLS) and error-correction modelling approaches to estimating long-and short-run elasticities in a demand function: New evidence and methodological implications from an application to the demand for coal in mainland China. *Energy Economics*, 18(4), 315-334.
- Nourzad, F., & Powell, J. J. (2003). Openness, growth, and development: Evidence from a panel of developing countries. *Scientific Journal of Administrative Development*, 1(1).
- Özçelik, O., & Bardakçı, H. (2021). The existence of foreign trade balance convergence in EU member and candidate countries: An empirical analysis. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 2(1), 57-80. <https://doi.org/10.51969/klusbyo.945223>
- Phillips, P. C., & Ouliaris, S. (1990). Asymptotic properties of residual-based tests for cointegration. *Econometrica*, 58, 165-193.
- Phillips, D. R., & Yeh, A. G. O. (1990). Foreign investment and trade: Impact on spatial structure of the economy. In T. Cannon & A. Jenkins (Eds.), *The geography of contemporary China* (pp. 224-248). London: Routledge.

- Reynolds, B. L. (1987). Trade, employment, and inequality in postreform China. *Journal of Comparative Economics*, 11, 479-489.
- Stock, J. H., & Watson, M. W. (1993). A simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *Econometrica*, 61(4), 783-820.
- T.C. Dış İşleri Bakanlığı. (2011). *Economic outlook of Turkey*. <http://www.mfa.gov.tr/prospects-and-recent-developments-in-the-turkish-economy.en.mfa>